

Цвета Райчевска

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ТОПОНИМИЯТА В РАЙОНА МЕЖДУ БУРГАС И СОЗОПОЛ СПОРЕД ДАРИТЕЛСКИ АКТ ОТ 1493 Г.

В стремежа си да организират според потребностите си средата, в която обитават и да я направят по-комуникативна, хората създават набор от топоними. Всяко преподреждане води до появата на нов пласт от местни наименования. В тях често се интегрира и част от старите топоними, които остават незасегнати от промените. Тези топоними не следват динамичната действителност и не отразяват измененията в нея, така че в определен момент се оказват драстично различни от реалиите в променената среда. Но тъкмо поради това те носят особено интересна информация за изследователя и се превръщат в опорни точки при възстановяването на миналото.

За съжаление, колкото по-отдалечен от нас е един исторически период, толкова по-малко топоними оцеляват през времето. Затова всеки документ, който съдържа информация от този вид, е от особен интерес за нас. В тази връзка много полезни се оказват един тип османски документи, дарителски актове, т. н. *вакъфнамета*, които съдържат богата топонимична информация, поради задължителното изискване подробно да се описват обектите, за които се съставят. От дарителските актове особено интересни са отнасящите се до поземлени владения и особено, когато са съставени през ранния период на османското управление, информацията за който е по правило доста оскъдна.

Тук ще бъде коментирана топонимията, извлечена от учредителния акт, т. е. *вакъфнамето* на султан Баязид II Вели. Съществуват две оригинални *вакъфнамета*: едното е кратко — от 1485 г. (тип А) и второ, подробно — съставено на 14.VIII. 1493 г. (тип Б) ¹ Настоящото съобщение е изградено върху информация от пълното *вакъфнаме* — тип Б (вж. Приложението).

С оглед на изводите от анализа на местните названия в този документ, отнасящ се до района северно и южно от Созопол, необходимо е преди всичко да отговорим на въпроса доколко надеждни са сведенията в коментираният документ.

Вакъфнамето представлява дарителски или завещателен акт. Чрез него се учредява фондация за издръжката предимно на религиозни, благотворителни, образователни и културни учреждения, както и за строителство на такива. За целта се дарявали или завещавали различни имоти, а когато се касаело за поземлени *вакъфи* — приходите от цели селища. Аналог на този аспект на *вакъфската* институция са църковните и манастирски имоти.

Върховният феодал в османската империя, в лицето на султана, губел

правото си да се разпорежда в превърнатите във вакъф поземлени владения. Те ставали "свещена и неприкосновена" религиозна собственост и се изваждали от фонда на държавните земи (*miriye*), каквито били европейските провинции на Османската империя. По такъв начин вакъфът се изплъзвал от праворазпореждането на султана и добивал стопанска независимост и имунитет срещу намесата на държавата в стопанската му дейност.²

Когато били учредени от султана, както е в нашия случай, тези вакъфи обхващали землищата на много селища и представлявали огромни владения. Тъй като в държавната хазна обикновено отивал само данъкът *джизие*, управлението на вакъфа имало стопански интерес да развива и оживява владенията на вакъфа, като създава приходоносни обекти и заселва понякога твърде компактни групи население. Това обстоятелство е особено важно с оглед на изводите, които следват на края.

Процедурата по учредяването на поземлените вакъфи включвала описание на границите на имотите, което ставало в присъствието както на официален чиновник, така и на представители на местната власт и на населението. Това се налагало, за да се уточнят границите на имотите, които се вакъфирали и да се избягнат бъдещи землишни спорове. Следователно информацията, която се съдържа в този тип документи, е изключително надеждна.

Учредителният акт на вакъфа на Баязид II е от 1493 г., т.е. само 40 години след падането на Константинопол и последвалото завладяване на южночерноморското крайбрежие. Той обхващал приходите от 90 села и мезри³, пръснати из цяла Румелия. Тези приходи били предназначени за издръжката на комплекса Баязидие в Одрин, състоящ се от джамия, медресе⁴, имарет⁵ и болница. Основният камък на този комплекс бил поставен десет години по-рано, на 23. IV. 1484 г., когато Баязид II бил в Одрин и се готвел за похода към Кили и Акерман.⁶

За нас интерес представлява онази част от огромния Баязидов вакъф, която лежи южно от Бургас и се състои от землищата на "касабата Съозеболу и [намиращите се в близост] село Ченгер, село Ая Димитри, село Зунарита, село Ревандинос, село Порос и двата острова в Черно море срещу споменатия Съозеболу — единият остров Загферан и другият остров Кешишлер", както и два пчелина и татарската общност⁷, дошла от Бюкреш.⁸

Землищата на споменатите села, без това на Порос, са описани общо със землището на Созопол, но съставителят на синурнамето⁹ изрично подчертава, че макар и преплетени, границите им добре се знаят от населението. Землището на Порос е описано отделно, очевидно границите му били безспорни.

В синурнамето се срещат 35 топонима. Те представляват само част от местните названия и то онези, които са имена на местности по периферията на описваните землища. Въпреки това, обаче, ние не разполагаме с друг толкова ранен документ, съдържащ толкова топоними от еднакъв порядък и в компактна територия.

Впечатлява както пълното отсъствие на турски топоними сред тях, така и грешките и деформациите при записването им от турския администратор. Това особено много затруднява тяхното локализиране. Логично е допускането на грешки. Чиновникът, който в присъствието на представители на населението и

местните власти описвал границите на отделните селски землища, очевидно е бил затруднен да предаде правилно названията, които чувал. Онези от тях, представляващи описания на конкретни топографски обекти, били превеждани на чиновника и той ги записвал на турски. По същество, обаче, те не са турски топоними, а калки. Други са записани така, както ги произнасяли местните жители или така, както ги чувал записвачът. При това понякога оригиналното название се променяло до неузнаваемост.

Вторична деформация топонимите претърпяват при разчитането на оригиналния текст, записан на арабица. Поради особеностите на тази азбука, в османския език се записвали само съгласните, като над буквите се поставяли знаци, уточняващи каква гласна трябва да се чете. Поставянето на тези надредни знаци не е задължително и когато те липсват, се сблъскваме с несигурно четене на думата. Затова уточняването и локализирането на подобни топоними е доста трудна задача.

Въпреки тези уговорки, броят на местните наименования е достатъчно голям, за да се определи езиковата им принадлежност и произтичащите от анализа им изводи да са верни.

Топонимите можем условно да разпределим в групи в зависимост от географските и други реалии, които те обозначават.

№	Топоним	Бележки
I. Селища.		
1.	Съзоболу	Касаба, малък полуземеделски град.
2.	Ченгер	Изчезнало селище в залива Стамополу, 10 км. северно от дн. Китен.
3.	Ая Димитри	Изчезнало село в устието на р. Ропотамо.
4.	Зунарита, друго име Романде	На мястото на днешно Приморско.
5.	Ревандинос	Дн. село Равадиново
6.	Порос	Изчезнало село в землището на дн. с. Крайморие.
7.	Отманлу	Изчезнало, вер. в дн. парк "Росен" бивш "Отманли". Там има р. Отманли.
8.	Изявлу	Нелокализирано, вероятно изчезнало преди вакъфирането село по границата на с. Ченгер.
9.	Ист[а]рия	Нелокализирано, вероятно изчезнало преди вакъфирането село по границата на с. Ченгер. Възможно е деформирано "Стария (юрт)"
II. Върхове, височини		
10.	Аладаг	Вер. Алатепе около дн. с. Маринка.
11.	Тарнико/Грънко	Връх.
12.	Колос	Връх.
13.	Линбеко	Голям връх на планина
14.	Аркуна/Аркута	планина
III. Реки, водни обекти		
15.	Пурна/Бурна	т.е. река, извираща от борун (нос)
16.	Кара дениз	Черно море

№	Топоним	Бележки
17.	Зунарита	Река и село.
18.	Кутруз	Река и село.
19.	Аркуна/Аркута?	Река и планина.
20.	Катазире	Река
21.	Факие	Река (дере)
22.	Кьорфес	Залив (кьорфес) т.е. дн. езеро Мандра
<i>IV. Местности</i>		
23.	Ески юрт	Старото землище на Отманлу, наречено "menzil" т.е. пътна станция.
24.	Палихорратно	Деформирано, нелокализирано.
25.	Юндалан	Нелокализирано, Конска поляна
26.	Ексер хорие	Местност, нелокализирана.
27.	Янхор бедура	Местност, нелокализирана.
28.	Зукна	Местност, нелокализирана.
29.	Айвалък	Местност, от "аува" круша, дн. Крушевец ?
30.	Загферан	Остров срещу Созопол.
31.	Кешишлер	Остров срещу Созопол.
32.	Дикилмиш таш	Побит камък, маркировъчен камък.
33.	Халач деирмени	Т.е. воденицата на Халач, между Порос и крепостта Скеф.
34.	Ески хисар с друго име Тонкра	т.е. Старата крепост, нелокализирана.
35.	Юскюф хисарлък	Хисарлъка Скеф, дн. край с. Димчево.
36.	Ески кинисе	Старата църква на брега на морето.

Двадесет и два от всичките 36 топонима (около 61%), макар и силно деформираны, са явно гръцки. Етимологичният анализ за тяхното разпознаване изисква те да бъдат поставени в точния топографски контекст на района, както и да бъдат съпоставени с информация, почерпена от други източници. Това е задача, която изисква прецизни и комплексни усилия. Засега ще отбележа, че гръцките названия покриват цялото разнообразие от топоси — селища, реки, върхове, местности и др.

Останалите топоними са калки, но текстът не предлага данни за разпознаване на оригиналния език, от който са преведени. Най-вероятно, пак от гръцки. Показателен в този смисъл е топонимът "Eski kinise", където записвачът е запазил гръцката дума "кинисе", а не славянската "черква" (Срв. с. Бяла черква, Айтоско). Това означава, че поне информаторът е бил гръцкиговорящ.

Независимо, че сами по себе си всички топоними са носители на някаква информация, искам тук да отделя три, които несъмнено отразяват по-значими археологически обекти.

1. Стара крепост.

Оригиналният текст гласи — "Ески хисар, с друго име Тонкра". Тя се намирала, както личи от малко неясното описание, в югозападния ъгъл на землището на Созопол и включените в него четири села Ченгер, Ая Димитри, Зунарита и Ревандинос. Крепостта

е била в/край малка рекичка (дере), към която границата се спускала от високо тепе и после завивала на изток, за да се отпрати по реката Зунарита към черноморския бряг. Там последната се е вливала в морето близо до селото Зунарита, чието име, вероятно, е взела. На пръв поглед локализирането на тази крепост изглежда лесно, като се има предвид, че в двадесетте години на ХХ в. там се е намирал далян със същото име¹⁰. Но ако следваме логиката на съставителя на синурнамето, в което селищата се описват последователно от юг на север, както и обстоятелството, че в 1493 г. къщите и приходите ѝ са дадени заедно с тези на Созопол, възниква въпросът дали Зунарита от XV в. не се е намирала по-северно от Приморско и доста по-близо до Созопол. Категоричен е самият записвач, който казва: "[То] няма друга граница, тъй като се намира в границите (т.е. землището — Ц.Р.) на ... самия Созопол." Засега няма и достатъчно материал, на който да се оприе етимологическият анализ на топонима Тонкра (варианти на четене Донкра, Донкара/Тонкара).

2. Стара църква.

В текста "Eski kinise". Намирала се е в югоизточния ъгъл на землището на село Ая Димитри, на брега на Черно море. Оттам границата вървяла по брега и стигала до дерето Аркута, което носело името на едноименната планина. Според керамичния археологически материал Карайотов прави извода, че Свети Димитър се е намирало в устието на р. Ропотамо и е изчезнало през XVII-XVIII в.¹¹ Действително, селото се споменава за последен път в документ от 1640 г. (засега), след което вече изчезва. Описанието на землището на Ая Димитри потвърждава предположението за местоположението на село Ая Димитри. Коя е църквата, не знаем. Най-вероятно е тя да се е казвала "Св. Димитър" и да е дала името и на селото, в което се е намирала. Тази практика се потвърждава от многобройни примери.

3. Скефски хисарлък

Отбелязан е при описанието на Порос, в северозападния ъгъл на землището му. Употребата на "хисарлък" ни навежда на мисълта за крепост вече в състояние на разруха.

Интересна е и бележката на записвача, че "Скефският хисарлък" и "воденицата на Халач" спадат към Порос, но са отделени от него и между тях има чужди места¹². Това означава, че вклинените земи са били с друг режим на владение, различен от този на Порос, т.е. те не били вакъфски. Най-вероятно, те са били собственост на друга институция, на която Баязид II не е могъл да посегне и то не поради прословутата си набожност, а поради това, че статутът им е бил утвърден с друг височайши акт, каквито са били манастирските земи. Например, южно от Крайморе, в местността "Метоха", се намирали манастирски имоти на манастира "Св. Анастасия"¹³. Възможно е и онези, за които се говори във вакъфнамето, да са били на същия манастир. Или пък там се е намирал търсеният средновековен метох "Св. Георги", наричан още Качиница, дарен на созополския манастир "Св. Кирик и Юлита". На кой точно манастир са принадлежали тези земи може да се установи след привличането и на други документи, които вероятно се намират в турските и гръцки архиви.

В синурнамето на няколко места се споменават "стари къщи", "стар юрт" на вероятно изчезващи села, които не се срещат повече в по-късни документи. Създава се впечатление за обезлюдяване и намаляване на населението, носител на гръцката топонимия. Според проучванията за XVII в. на територията на вакъфа възникват и нови села, на които администрацията е дала турски имена, макар че населението им е българско — Кайнарджа, Саръ Муса, Чанакчи, Кайряк, Чаир и др.¹⁴ Налага се изводът, че през XVI-XVII в. тук се настанява българско население, по-късно известно като "загърско". То обитава точно района на Равногорието, на територията на някогашния вакъф на Баязид II. Най-

вероятно то се е смъкнало откъд Балкана от т.н. Съртски села, каквато хипотеза има изказана. Придвижването им е станало по източнобалканските проходи и по долината на р. Камчия, като отправната точка е бил районът около Шуменско и Провадийско. Това население променя и създава своя българска топонимична номенклатура.

* * *

Струва ми се уместно да повтора двата извода от казаното дотук.

1. Петдесет години след падането на черноморското крайбрежие под турска власт топонимията все още е преобладаващо гръцка.

2. През XVI — XVII в. на територията на вакъфа в посочения район очевидно се настанява ново население, което идва откъд Старопланинието и създава своя българска топонимия.

Това са два важни извода, които се налагат от анализа на топонимите от вакъфнамето, както и от данните на някои други документи. Истината е, обаче, че огромен масив от османски документи очаква своите изследвачи, чиито усилия ще прецизират, потвърдят или отхвърлят направените изводи.

Приложение:

Превод на вакъфнамето от 1493 г. в частта, която се отнася до района южно от днешния Бургас¹⁵

В селета Румили, санджака¹⁶ Силистре, касабата¹⁷ Съзеболу, ханетата¹⁸ общо с [тези на] вдовиците, както е пояснено в началното вакфие и е написано в императорския регистър, са 568 ханета. А доходът, както е в този регистър, е 80 432 акчета.

В околностите на споменатия Съзеболу, общностите на село Ченгер, на село Ая Димитри, на село Зунарита, на село Ревандинос, са от този вакъф. Но тъй като някои от границите на тези четири села са преплетени, те са очертани заедно със Созопол.

Границата, която е от северната страна на Съзеболу и споменатата му околност, стига до дерето Пурна/Буруна, завършва, оттам върви надолу и стига до Кара дениз¹⁹. Оттам излиза нагоре, извива до границата от западната страна, продължава и стига до място (menzil), наречено Стария юрт на село Отманли; оттам върви и стига до известно място (yer), назовано Палхорартно. Оттам после се обръща към южната страна и стига до известно място Айвалък. Оттам се тегли върху Аладаг и стига до място (yer) наречено Ексире хорие, което значи Юндалан. Оттам продължава и стига до връх (tere), познат като Трънико. Оттам се отдалечава, продължава и стига до връх (tere), известен като Колос. Оттам стига до Янхор бедур. Оттам стига до голям планински връх (tere), познат с името Линбеко, излиза и оттам стига до място (yer), белязано като Зукна. Оттам стига до главата на едно дере. В това дере има стара крепост. Тази крепост се нарича Тонкра/Донкра. Оттам продължава, обръща се в източна посока и влиза в дерето с име Зунарита и стига до Кара дениз. По този начин границата, която е от изток и някои граници от северната страна стигат до Кара дениз.

Ченгер.

Броят на ханетата на село Ченгер заедно с [тези на] вдовиците е 33, както е записано в регистъра, а приходът е 2596 акчета. Другата граница на това село започва от дерето Зунарита, върви по това дере, стига до старите къщи, които принадлежат на известно село, наречено Изявлу. Оттам се изтегля и стига до старите къщи, които принадлежат на село с име Истрия, което е в дерето Кутруз.²⁰

Ая Димитри.

Къщите на споменатото село Ая Димитри заедно с вдовиците по време на вакфирането и както е записано в императорския регистър са 85, а приходът на това село в регистъра

е 9950 акчета. Северната граница на селото стига до дерето Пурна/Буруна [и върви] докато стигне до планината (dag). От източната страна границата му стига Кара дениз. От южната (kibla) страна границата стига до Старата църква на брега на споменатото море. От тази църква върви направо, стига до дерето на планината Аркуна/Аркуга. Границата на западната страна стига до споменатата планина.

Зунарига.

Споменатото село на име Зунарига, което в онзи регистър е записано Романде няма отделна граница, тъй като се намира в границите на споменатата околност на самия Съозеболу.

Ревандинос.

Къщите на споменатото село на име Ревандинос, заедно с вдовиците по време на вакфирането, както са записани в регистъра са 46 и приходът в същия регистър е 5237 акчета. Отделната му граница [започва] от полите (dibinden) на върха (tere), който е под селото. Откъм морето и от двете страни стига до планината.

Лозята, нивите, ливадите и местата на споменатия град (Kasaba) и четирите села, влизат едни в други и се смесват. Не е лесно да се определят отделните граници. Поради преплитането, като изключим Ая Димитри, те се разграничават въз основа на предишно подробно изложение. Положението сега е такова, че границите на всяко едно [село] се знаят и без съмнение са познати между населението.

Двата острова, които са в морето срещу Съозеболу, са от този вакъф. [Единият е] остров Загферан, а на другия остров зад гърба на този към страната на морето живеят монаси (kesisler). Този, който владее като вакъф Съозеболу, той владее и двата острова.

Порос.

Броят на къщите (ev) на село Порос от санджака Силистре, заедно с вдовниците, по време на вакфирането е записан в споменатия регистър 71 домакинства (hane), а приходът в дефтера е 10803 акчета. От западната страна границата стига до известното езеро (göl), наречено Къорфес, което е под споменатото село. Обръща се от главата (началото) на езерото, упътва се към границата, която е откъм езерото в южна посока. Оттам после влиза в дере, което се нарича Катазире. Оттам се изтегля, стига до един побит камък. Оттам върви и стига до два камъка. Оттам стига до друго езеро. Това езеро влиза в Кара дениз, което е границата му от източната страна. От северната страна границата е споменатото море. От западната страна е и известното дере, наречено Факих. От него продължава, стига до място, известно като Искеф хисарлък. Този Искеф хисарлък и воденицата на Халач са от околностите (землището) на село Порос, но са отделени от него. Между двете има места, които са чужди.

¹ GÖKBILGİN T., XV-XVI asırlarda Edirne ve Paşa livâse. İstanbul, 1952, Vakfieler, s 10-184.

² Повече за поземления вакъф вж. МУТАФЧИЕВА В. Основни проблеми в изучаването на вакъфа като социално-икономическа структура на Балканите под османска власт. — В: Проблеми на балканската история и култура, С., 1979, също и цитираната там литература.

³ Орница, посевна площ, върху която нямало населено място.

⁴ Мюсюлманско училище, обикновено към някоя джамия, в което се преподавало религия, право и някои елементарни знания от другите науки.

- ⁵ Благотворително заведение, обикновено към джамия, където се оказвала помощ на бедни и пътници и се раздавала безплатна храна.
- ⁶ Кили и Акерман били завладени през юли-август 1484 г. Osmanli tarih ensiklopedisi, Istanbul, c. II, s. 32-33.
- ⁷ cemaat
- ⁸ GÖKBILGIN, *ibid.* s.
- ⁹ т.е. описанието на границите.
- ¹⁰ Ст. Райчевски. Българинът и морето, С, 1997, с. 79.
- ¹¹ Иван Карайотов. Потъналото пристанище. — Морски свят, февруари, 1987, с. 40-42.
- ¹² GÖKBILGIN, *Ibid.* p. 18.
- ¹³ ДА, Бургас, архив Нико Попов, ф. 829 к, опис I, а.е. 24, л. 29.
- ¹⁴ Райчевска Цв.. Вакъфите в Странджа. — ИМЮИБ, XIII, с.66.
- ¹⁵ В текста на арабица няма препинателни знаци. Те са поставени при превода в зависимост от граматичната и логическа структура на текста.
- ¹⁶ Еялет и санджак са административни единици, приблизително съответстващи на окръг и околия.
- ¹⁷ Малък полумезделски град в османската империя.
- ¹⁸ Тук хането съответствува на къща.
- ¹⁹ Черно море.
- ²⁰ Южно от Созопол е имало далян на име Кутрас. Вж. Райчевски Ст.. Българинът и морето, С., 1997, с. 79.

NOTES ON THE TOPONYMS BETWEEN BURGAS AND SOZOPOL ACCORDING TO THE DONATION ACT OF BAYAZID II FROM 1493

Tsveta Raitchevska

(Summary)

Sultan Bayazid's Donation Act is one of the very few documental sources on the history of the region from the XV th century period. The part that interests us contains the names of several villages (Tchengen, Zunarita, Aya Dimitri, Revandinos, Poros and the kasaba of Sozopol with the two small irelands - Keshishler and Zagferan). The revenue of those villages together with their territories were donated to the mosque and the whole religious complex built by Bayazid II in Edirne.

In order to avoid future disputes the boundaries of each settlement were described in detail. As a result the Donation Act contains a great number of toponyms of mainly Greek origin. Part of them denotes interesting archeological information, which helps us solve some problems related to Historical Geography.